

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

VÜQAR RƏHİM OĞLU ƏLİYEV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK İŞİ
SFERASINDA ÜMUMDÜNYA GÖMRÜK TƏŞKİLATI İLƏ
ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ
İNKİŞAF MEYLLƏRİ**

İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Akademik, iqtisad elmləri doktoru,
professor **A.A.NADİROV**

Rəsmi opponətlər: i.e.d,prof. **R.K. İsgəndərov**
i.f.d.,dos. **K.N. Abdullayev**

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası
İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
İqtisadi İslahatlar
Elmi- Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə “_24_” “_02_” 2014 -ci il tarixdə saat ____ AMEA
İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD.01.181 Dissertasiya
Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, II
mərtəbə, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “____” “_____” 2014-cü il tarixdə göndərilmişdir.

FD.01.181.Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə
doktoru,dosent

G.S.Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqatın aktuallığı. Qloballaşma və integrasiyanın geniş vüsət aldığı müasir dövrümüzdə çoxtərəfli və yeni məzmununda iqtisadi münasibətlərin formaslaşması təbii bir prosesə çevrilmişdir. Artıq, dünya təsərrüfatı vahid bir orqanizmə çevrilməkdədir və qlobal məkanın inkişafı nəticəsində heç bir ölkə qalan dünyadan təcrid olunmuş formada özünün tərəqqisini və etibarlı təhlükəsizliyini təmin etmək qabiliyyətində deyildir. Bütün səviyyələrdə integrasiya proseslərinin güclənməsi qarşılıqlı münasibətləri inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də ayrı-ayrı ölkələrin qarşılıqlı asılılığı ilə də izah edilməlidir. Bunun ardınca beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə çoxtərəfli tənzimləməsi zərurəti meydana gəlir. Təbii ki, söhbət xarici iqtisadi fəaliyyətdən gedirsə, ilk növbədə gömrük tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, beynəlxalq tənzimləmə aspektinin genişlənməsi ayrı-ayrı dövlətlərin təsərrüfat sistemlərinin qlobal iqtisadi sistemə uyğunlaşdırılması istiqamətində dövlətlərin gömrük siyasətinin unifikasiyası, uyğunlaşdırılması zərurəti ilə izah edilməlidir. Milli təsərrüfatların qlobal iqtisadi məkana integrasiyası zamanı, ən əsası iki məsələ – beynəlxalq əmək bölgüsündən maksimum yararlanmaq və milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması həll edilməlidir.

Ayındır ki, qlobal iqtisadi məkana səmərəli şəkildə integrasiya olunmaq, beynəlxalq aləmdə cərəyan edən sosial-iqtisadi proseslərin fəal iştirakçısına çevrilmək və bütün bunlarla yanaşı davamlı iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək gömrük qanunvericiliyi, sərhəd-buraxılış proseslərinin təşkili kimi məsələlərlə birbaşa əlaqədardır. Başqa sözlə desək, gömrük qanunvericiliyi siyasəti iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edərkən proteksionizmlə liberalizmin “ortaqlığına” nail olmalıdır. Əks təqdirdə, proteksionizm təcridolmaya, liberalizm isə milli bazarın sosial funksiyasının pozulmasına, milli istehsalın tənəzzülünə gətirib çıxara bilər. Məhz bu problemi həll etmək üçün dövlətlər beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində sistemliliyi və dayanıqlılığını təmin etməli olan Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və s. kimi institusional mexanizmlər təsis etmişlər. Bu qurumlar da, öz növbəsində, bir tərəfdən, integrasiyanın, digər tərəfdən isə, daxili bazarın müdafiəsini təmin etməli olan siyasətin unifikasiyası istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirirlər. Bu tədbirlərin başlıca məqsədini isə, milli sistemlər, eləcə də onun ayrı-ayrı tərkib hissələri arasında əməkdaşlıq məsələləri təşkil edir. Bu

baxımdan da, milli gömrük sistemləri qarşısında duran aktual məsələlərdən biri də müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın gücləndirilməsi və gömrük işinin beynəlxalq tələblər çərçivəsində qurulmasını təmin etməkdir. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin qarşısında qoyulmuş vəzifələri uğurla yerinə yetirməsi Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) ilə əməkdaşlıq tədbirlərinin ardıcıl həyata keçirilməsindən çox asılıdır, onda bu istiqamətdə əməkdaşlığın gücləndirilməsi, uzunmüddətli və hərtərəfli əməkdaşlığın formalaşdırılması istiqamətində araşdırmaların aparılması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən digər məqam beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının əsas istiqaməti kimi gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində harmonizasiyanın həyata keçirilməsi üzrə dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinin öyrənilməsi təşkil edir. Ona görə ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında fəal iştirakı ÜGT ilə əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi zərurətini də meydana gətirmişdir. ÜGT çərçivəsində milli gömrük sistemləri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi gömrük işi sferasında faydalı beynəlxalq əməkdaşlığın yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu mənada gömrük işi sferasında milli gömrük sistemlərinin yaxınlaşdırılması üzrə ÜGT-nin fəaliyyəti xüsusi maraq kəsb etməkdədir. Gömrük işi sferasında milli siyasətin yaxınlaşdırılması və ÜGT-nin bu sahədə fəaliyyəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin aktual problemlərindən olsa da, kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Bütün bunlar tədqiqatın xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir və seçilmiş mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Gömrük fəaliyyətinin təhlili və təkmilləşdirilməsinə dair müxtəlif məsələlərə ayrı-ayrı yerli və xarici alimlərin əsərlərində geniş yer verilmişdir. Xarici alimlərdən Boquslavskiy M.M., Boqatıryev A.Q., Borisov K.Q., Denisov V.N., Draconova V.Q., Dümülen İ.İ., Fomiçev V.İ., Xarbert K.V., Xalipov S.V., Karaseva E.V., Karro D., Kireyev A.P., Kozırın A.N., Knyazkina A.K., Qerçikova İ.N., Lindert P.X., Nazarenko V.M., Safanov İ.A., Sandrovskiy K.K., Svinuxov V.Q., Smirnov P.S., Şamaxov V.A., Şatrov V.P., Şişayev A.V., Şrepler X.A., Şumilov V.N., Timçenko L.D., Udovenko S.P., Zenkin İ.V., azərbaycan alimlərindən Hacıyev Ş.H., Əliyev A.Ə., Nadirov A.A., Əliyev Ə.İ., Heydərov K.F., Həsənov E.H., Həsənov R.T., Hüseynov T.İ., Qasımov A.A., Məmmə-

dov Ə.Q., Məmmədov R.F., Nuriyev C.Q., Rüstəmbəyov H.B., Sadıqov Ə.İ., Səfərov N.A., Səmədzadə Z.Ə., Şəkəraliyev A.Ş. və s. qeyd edilə bilər.

Ayındır ki, müasir dövrdə xarici bazarlara çıxış, global iqtisadi məkanla cərəyan edən proseslərin fəal iştirakçısına çevrilmək, eləcə də bütün bunların kontekstində milli və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək hər bir dövlətin müstəqilliyinin və davamlı inkişafının zəruri şərtinə çevrilmişdir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri global məkanla sürətlə inteqrasiya olunsada, ÜGT və digər beynəlxalq təşkilatlarla çoxsaylı razılaşmalar imzalandısa da, milli gömrük sistemi ilə ÜGT arasında əməkdaşlığın təşkili və təkmilləşdirilməsi məsələlərinin ayrıca elmi tədqiqat işlərində araşdırılmasına rast gəlinməmişdir. Bütün bunlar isə tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirən və mövzunun seçilməsini əsaslandıran başlıca məsələlərdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədini Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin təşkilinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, onun müasir vəziyyətinin təhlili əsasında Azərbaycanın ÜGT ilə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması təşkil edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- Xarici ticarətin zəruriliyinin əsaslandırılması və gömrük fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri aspektlərinin araşdırılması;
- Gömrük rejimlərinin fəaliyyətini tənzimləyən milli və beynəlxalq sənədlərin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Ümumdünya Gömrük Təşkilatının məqsədinin və fəaliyyət prinsiplərinin aydınlaşdırılması;
- Milli gömrük sistemlərinin fəaliyyətinin təşkilində ÜGT-nin rolunun müəyyən edilməsi;
- Azərbaycanda gömrük sisteminin inkişaf dinamikasının araşdırılması;
- Milli gömrük sistemi ilə ÜGT-nin əməkdaşlığının formalaşması mərhələlərinin tədqiqi;
- Azərbaycanda gömrük tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda gömrük fəaliyyətinin ÜGT tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Gömrük fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın ÜGT ilə əməkdaşlıq istiqamətində təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması.

Tədqiqatın obyekti . Tədqiqat obyekti kimi Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin fəaliyyəti seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini gömrük işi sferasında Azərbaycan Respublikası ilə ÜGT arasında əməkdaşlığın formalaşması, təhlili və təkmilləşdirilməsi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərinin fundamental tədqiqatlarının nəticələri, iqtisadi nəzəriyyə, dialektikanın prinsipləri, anlayışları, kateqoriyaları, qanunları, onların iqtisadi tədqiqatlarda tətbiqi xüsusiyyətləri təşkil edir. Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, induksiya, deduksiya və mühakimə üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları, müvafiq nazirliklərin materialları və internet saytları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Milli gömrük sistemlərinin ÜGT ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsinin zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- İlk dəfə olaraq gömrük işi sferasında Azərbaycan Respublikasında gömrük fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasının milli gömrük sistemlərinin yaxınlaşdırılması və beynəlxalq gömrük normalarına uyğunlaşdırılması məqsədilə ÜGT ilə əməkdaşlıq məsələləri tədqiq edilmişdir;

- ÜGT ilə əməkdaşlığın milli maraqlar və təhlükəsizlik məsələlərinin nəzərə alınması ilə formalaşdırılması zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- ÜGT çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlığın milli gömrük sistemlərinin yaxınlaşdırılması və üzv dövlətlərin gömrük münasibətlərini unifikasiya edilmiş tənzimləməyə gətirilməsinin beynəlxalq ticarətin inkişafı baxımından zəruriliyi müəyyənləşdirilmişdir;

- ÜGT-nin normayaradıcılıq fəaliyyətinə uyğun olaraq gömrük sistemlərinin daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi, texniki-iqtisadi amilləri nəzərə almaqla gömrük texnikası və gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir;

- Gömrük işi sferasında milli gömrük sistemlərinin yaxınlaşdırılması üzrə ÜGT-nin prioritet fəaliyyət istiqamətləri təklif edilmişdir;

- Gömrük prosedurlarının unifikasiyası və harmonizasiyası, əmtəələrin gömrük qiymətləndirilməsində, gömrük tənzimlənməsi məqsədilə

əmtələrin kodlaşdırılması və təsnifatı sferasında ÜGT və milli qaydaların uzlaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- Beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi ilə yanaşı, milli gömrük sistemlərinin proteksionizm və liberalizm arasında əlverişli bir səviyyəsini formalaşdırmaq istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış müəyyən təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti üzrə qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması məqsədilə müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında ÜGT ilə əməkdaşlığının daha da gücləndirilməsi istiqamətində müəyyən təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat zamanı gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, ÜGT tələblərinə uyğunlaşdırılması, gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi istiqamətində təkliflər Azərbaycanın gömrük münasibətlərinin formalaşması və inkişafında istifadə oluna bilər.

İşin praktik əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi, gömrük xidməti orqanlarının fəaliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr elmi-tədqiqat və tədris prosesində, müvafiq dövlət proqramları, təlimat və digər sənədlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi və aprobeasiyası. Tədqiqat işinin əsas nəticələri, praktik əhəmiyyəti, işlənib hazırlanmış təklif və tövsiyələr yerli və beynəlxalq elmi-praktiki konfranslarda əks olunmuşdur.

Nəşr. Tədqiqatın əsas nəticələri AAK-ın tanıdığı nüfuzlu jurnallarda 13 məqalə və tezisdə əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın quruluşu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 152 səhifə həcmindədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyekti və predmeti aydınlaşdırılmış, məqsəd və vəzifələri verilmiş, tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin **“Gömrük işinin təşkilinin nəzəri əsasları və prinsipləri”** adlanan birinci fəslində xarici ticarəti zəruri edən amillər və gömrük fəaliyyətinin təşkilinin nəzəri əsasları, gömrük rejimlərinin fəaliyyətini tənzimləyən milli və beynəlxalq sənədlərin müqayisəli təhlili, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının məqsədi, fəaliyyət prinsipləri və gömrük işinin təşkilində rolu tədqiq olunur.

Tarixi faktlara nəzər saldıqda aydın olur ki, hələ XX əsrin əvvəllərindən etibarən beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin bütün formalarında sürətli artım baş vermişdir. Ticarət dövriyyəsi yüksəlmiş, kapitalın və əmtəənin beynəlxalq hərəkəti sürətlənmiş, istehsalın kooperasiyalaşması inkişaf etmiş, işçi qüvvəsinin genişmiqyaslı miqrasiyası baş vermişdir. Bütün bunlar isə, milli təsərrüfatların davamlı və dinamik inkişafında xarici amillərin təsirini kəskin şəkildə artıraraq, gömrük fəaliyyətinin təşkilini daha da zəruri etmişdir.

Ümumilikdə isə, gömrük fəaliyyəti yüzilliklərdir ki, mövcuddur və dünyanın istənilən dövlətində əsas struktur elementlərindən biri sayılır. Gömrük fəaliyyəti bilavasitə ticarətin inkişafı ilə bağlıdır. Hələ qədim hind “Manu qanunları”nda, ilk dəfə olaraq, alışı və satışı qiymətlərini, yola və yeməyə çəkilən xərcləri nəzərə almaqla gömrük rüsumlarının hesablanması qaydaları verilmişdir. Eyni zamanda, Sankt-Peterburqdakı Dövlət Ermitajında qorunan və bizim eramızın 137-ci ilində Suriyada hazırlanmış Palmir gömrük tarifi də gömrük xidmətlərinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir. Bu sənəddə dövlətin öz iqtisadiyyatını qoruması üçün proteksionist (himayədar) tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlərdə xarici ticarətin coğrafiyasının genişlənməsi yeni növ vergi və rüsumların tətbiqini reallaşdırdı. Belə ki, yeni nəqliyyat növləri ilə yükdaşıma təşəkkül tapdıqca rüsumların sayı da artmağa başladı. Digər tərəfdən, xarici ticarət nəzəriyyəsi və xarici ticarətin çoxillik inkişaf tarixi göstərir ki, ölkələr arasında sərbəst ticarət həyata keçirildikdə beynəlxalq ixtisaslaşmanın yaratdığı bütün üstünlüklərdən faydalanmaq mümkündür. Lakin, tam sərbəst xarici ticarət, yalnız nəzəri cəhətdən mümkündür. Təcrübədə isə dövlətlər xarici ticarətə bu və ya digər şəkildə müdaxilə edirlər. Eyni zamanda, xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm vasitələrdən biri də gömrük tarifləridir.

Araşdırmalar göstərir ki, gömrük fəaliyyətinin təşkili müəyyən zərurətdən irəli gəlmişdir ki, bu da gömrüyün əsas məqsədlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Belə ki, əsrin əvvəllərində dünya ticarətinin inkişafında qızıl standartı xüsusi rol oynamışdır ki, bu da xarici

ticarətdə hesablaşma və ödəmələr üçün əlverişli şəraiti təmin etmişdir. Bununla yanaşı, xarici ticarətin inkişafına formalaşmaqda olan infrastruktur-nəqliyyat kommunikasiyası, beynəlxalq rabitə xidmətləri və s. ciddi təkan vermişdir. Nəticədə, dünya əmtəə ixracının dünya ÜDM-nə nisbəti 9%, ABŞ, Yaponiya və Qərbi Avropa ölkələrində isə 12,9% təşkil etmişdir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, sərhəd-gömrük məsələlərinə ciddi önəm verilməsi, həm də gömrük fəaliyyətinin funksiyaları ilə bağlıdır. Belə ki, gömrük tənzimlənməsində, adətən iki əsas funksiya fərqləndirilir: dövlət gəlirlərinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş fiskal funksiya və milli sənayeni (istehsalı) xarici rəqabətin təsirlərindən müdafiə (proteksionist) funksiyası. Gömrük proteksionizmi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biridir. Belə ki, məhz gömrük proteksionizmi əsasında milli istehsal sahələrinin inkişafına təkan verilir, daxili bazar xarici təsirlərdən qorunur və nəticədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün önəmli olan milli istehsalın uğurlu göstəriciləri təmin edilir.

Gömrük fəaliyyətinin heç də proteksionizmdən az əhəmiyyət kəsb etməyən başqa bir funksiyası isə fiskal funksiya. Fiskal prinsip gömrük tənzimlənməsinin əsasında dayanır. Məhz bu səbəbdəndir ki, əvvəllər idxal rüsumları məhz elə “fiskal rüsumları” adlanırdı, çünki onların hesabına dövlət, ilk növbədə, büdcə gəlirlərini təmin edirdi. Hazırda iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə gömrük-tarif tənzimlənməsinin fiskal funksiyası öz əhəmiyyətini xeyli dərəcədə itirmişdir. Hətta bəzi tədqiqatçılar iddia edirlər ki, gömrük tarifi xarici ticarət siyasətinin tənzimlənməsinin köhnə metodudur və ənənəvi olaraq dövlətin gəlir mənbəyi kimi istifadə edilmişdir. Xarici ticarətə vergilər demək olar ki, inkişaf etməkdə olan bütün dövlətlər üçün əhəmiyyətli gəlir mənbəyidir.

Təbii ki, müstəqilliyinin 20 ili yenidən tamam olan Azərbaycan Respublikası tarixi inkişafın müasir mərhələsində öz qarşısında duran həyati əhəmiyyətli məsələləri həll etmək üçün qlobal iqtisadiyyata onun xammal əlavəsi kimi deyil, dünya sivilizasiyasının bərabərhüquqlu üzvü kimi inteqrasiya etməlidir. Amerikan iqtisadçısı M.Kastelsin göstərdiyi kimi, “qlobal iqtisadiyyat yüksək dərəcədə dinamikdir, eksklyuzivdir və bununla yanaşı milli sərhədlər baxımından yüksək dərəcədə sabit sistemdir. Bu sabitliyi və milli mənafeləri qorumaq, dünya iqtisadiyyatına bərabərhüquqlu üzv kimi inteqrasiyanı təmin etmək üçün bu proseslərdə xarici ticarətin rolu haqqında nəzəri ya-

naşmaları da nəzərə almaq olduqca vacibdir". Ona görə ki, xarici ticarət müasir dövrdə iqtisadi inkişafın mühüm amilinə çevrilmişdir. Belə ki, iqtisadi yanaşmalar da göstərir ki, müasir qloballaşma şəraitində davamlı və dinamik inkişafı xarici ticarət əlaqələri olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi inkişafda xarici ticarətin rolu ilk dəfə siyasi iqtisad klassikləri Adam Smit və David Rikardo nəzəriyyələrində əsaslandırılmış və onlardan sonra gələn alimlər tərəfindən isə inkişaf etdirilmişdir. İsveç iqtisadçıları F.Hekşer və B.Ohlin XX əsrin 30-cu illərində beynəlxalq ticarət axınlarının istiqamətləri və strukturunun hansı amillərlə müəyyən edilməsi haqqında müasir anlayışların əsasını qoydular. Hekşer və Ohlin nəzəriyyəsinə görə ölkələr arasında istehsal xərclərindəki nisbi fərqi əsasını istehsal amillərinin dünyada qeyri-bərabər bölgüsü təşkil edir. Hekşer və Ohlin hesab edirdilər ki, tələb və texnologiyada olan fərqlər beynəlxalq aləmdə qiymətlərdəki bütün fərqi hamısını real həyatda izah edə bilməz. Bu baxımdan da, klassik iqtisadi məktəb bir sıra fərziyyələr qəbul edərək ölkələrin xarici ticarətlə məşğul olma səbəblərini izah etməyə çalışmış və məsələni yalnız təklif baxımından araşdırmışlar. Onların fikrincə, başlıca məsələ hansı maldan hansı miqdarda və hansı xərclərlə istehsal etməli və bu malları bir-biri ilə necə mübadilə edilməlidir? sualına cavab verməkdir. Klassik iqtisadçıların cavab axtarıqları bu sualı neoklassik və sonra gələn iqtisadçılar daha geniş və həyata daha uyğun şəkildə aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Belə ki, klassik iqtisadçılar müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsini izah edərkən məhsul istehsalında istehsal amili kimi yalnız əməyi əsas götürmüşdülər. Sonralar neoklassik iqtisadçılardan, məsələn, Dc.Vayner məhsulun hazırlanmasında əməkdən başqa digər istehsal amillərinin də iştirak etdiyini nəzərə alaraq D.Rikardo nəzəriyyəsini araşdırmış və eyni nəticəyə gəlmişdir. Q.Xaberler isə alternativ istehsal xərcləri anlayışını irəli sürərək xarici ticarət məsələlərini daha geniş əsaslara bağlamışdır. Onun görüşünə görə xarici ticarətə daxil olan malların müqayisəli qiymətləri istehsal xərclərində olan fərqlərlə müəyyən edilir. Lakin bu istehsal xərcləri D.Rikardoda olduğu kimi yalnız əmək sərfindən ibarət deyildir. Eyni zamanda, bu nəzəri baxışlar sonralar iqtisadçı alimlər tərəfindən daha da zənginləşdirilərək müasir dünyanın reallıqlarına uyğunlaşdırılmağa çalışılmışdır.

Beləliklə, xarici ticarətə dair nəzəri yanaşmalardan da göründüyü kimi, gömrük tənzimlənməsinin təşkili zəruridir. Ona görə ki, gömrük fəaliyyəti olduqca mühüm funksiyaları yerinə yetirir. O cümlədən,

konkret olaraq, proteksionizmin təşəkkül tapmasının əsas səbəbi manifakturaların inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Milli istehsalın hesabına dövlət xəzinəsinə daxilolmalar artdığına görə, dövlətlər onun inkişaf etməsində daha maraqlı idi və bu yolla milli istehsalı xarici rəqəbətdən qorumağa başladı. Beləliklə, proteksionizm dövlət siyasətinə çevrildi, sərbəst ticarət isə ölkələr arasında olan maneələrin aradan qaldırılması deməkdir. Bu halda hər hansı bir dövlət başqa dövlətin daxili bazarını zəbt etməyə çalışmır və qarşılıqlı səmərəli münasibətlər formalaşır.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, gömrük qanunvericiliyinin mühüm tərkib hissələrindən biri də gömrük rejimləridir. Praktikada əsas, iqtisadi, tamamlanmış (bitmiş), xüsusi gömrük rejimlərinə rast gəlinir ki, bütün bunlar da, əsasən özünün nail olacağı müəyyən məqsədlərlə fərqlənir. Əslində isə, gömrük rejimlərinin müəyyən bir meyar əsasında təsnifləşdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı. İstənilən halda isə, “rejim” müəyyən bir fəaliyyətin, işin şərtlərini, mövcudluğunu bildirir. Konkret olaraq isə, hüquqi rejim müvafiq normalar ilə möhkəmləndirilən və hüquqi vasitələrlə təmin edilən subyektlərin maraqları naminə qadağa və icazələri, öhdəlikləri təsbit edən xüsusi tənzimləmə qaydasıdır.

Gömrük rejimi-gömrük məqsədləri üçün gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin statusunu müəyyənləşdirən qaydalar məcmusudur. Ümumilikdə, gömrük rejimi gömrük qanunvericiliyinin əsas kateqoriyalarından biri olub aşağıdakıları təyin edir:

- gömrük ərazisində və ondan kənarda əmtəələrin yerdəyişməsi və onlardan istifadənin mümkünlüyü şərtlərini;
- keçirilmə məqsədindən asılı olaraq əmtəələrin konkret yerdəyişmə qaydasını;
- gömrük qanunvericiliyinə görə əmtəələrdən istifadə və onlar üzərində sərəncam vermək səlahiyyəti olan şəxslərin hüquq və vəzifələrini;
- əmtəə və nəqliyyat vasitələrinə və şəxslərin hüquqi statusuna tələblər.

Qeyd edildiyi kimi, gömrük rejimlərini həyata keçirdiyi funksiyalara görə iki şərti qrupda müəyyənləşdirmək olar: 1) nisbətən müstəqil və bitmiş kommersiya əməliyyatları kimi fəaliyyət göstərən, tənzimlənmə metodları və gömrük vasitələrinin tam həcmdə tətbiq edildiyi ümumi xarakterli rejimlər; 2) gömrük tənzimlənməsinin gömrük normalarından daha çevik istifadə edilməsi ilə fərqlənən və bir növ onların xarici

iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının tələblərinə uyğunlaşdırılmasının nəticəsi kimi səciyyələnən gömrük rejimləri.

Əmtəələrin məqsədi və təyinatı baxımından isə anbarlaşma, emal, eləcə də müvəqqəti ixrac və idxal gömrük rejimləri mövcuddur. Tədqiqat işində müxtəlif gömrük rejimlərinin fəaliyyəti, tətbiqi imkanları, əmtəələrin rejim altına düşmə halları və s. milli və beynəlxalq sənədlər əsasında tədqiq edilmişdir. Konkret olaraq, Azərbaycan Respublikasında gömrük rejimlərinin fəaliyyəti Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimləndiyi üçün, tədqiqat işində bu məcəllə ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilmiş və təhlil edilmişdir. O cümlədən, beynəlxalq səviyyədə müvafiq sənədlərdən Kioto Konvensiyası və ona əlavələr, İstanbul konvensiyası, yol-nəqliyyat vasitələrinin ticarət və kommersiya məqsədilə müvəqqəti idxalı haqqında Gömrük Konvensiyası və s. Müqayisəli təhlil edilmiş, eləcə də müvafiq müqayisələr aparılmışdır. Ümumilikdə, gömrük rejimlərinin fəaliyyətinə dair milli və beynəlxalq sənədlərin müqayisəli təhlili belə bir nəticəyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi, ilk növbədə, struktur baxımından onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən fərqli sistemə malik olsa da, məzmunca ümumi tənzimətlər elementləri mövcuddur. Ona görə də, tənzimləmədə unifikasiyanı, bu mümkün olmadıqda isə harmonizasiyanı təmin etmək məqsədilə müvafiq təkmilləşdirici addımların atılması çox vacibdir.

Dünya ticarətinin sürətlə inkişaf etdiyi, ayrı-ayrı ölkələr arasında integrasiya proseslərinin geniş miqyas aldığı bir dövrdə gömrük işinin təkmilləşdirilməsinə ciddi zərurət yaratmışdır. Artıq daha çox ölkələr gömrük işi sahəsində milli sistemlərin uyğunlaşdırılması yolu ilə gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və unifikasiyasının zəruriliyinə daha ciddi yanaşırdılar. Bu məqsədlə də, müxtəlif adlı təşkilatlar yaranır, iki və çoxtərəfli beynəlxalq sənədlər qəbul edilir və beləliklə də müxtəlif adlar altında ölkələr qrupu yaranırdı ki, bu da gömrük sistemlərinin uzlaşdırılmasına ciddi dəstək verirdi. XX əsrin sonlarından isə bu proseslər daha da sürətlənmiş və demək olar ki, ayrı-ayrı milli dövlətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin başlıca məqsədlərindən birinə çevrilmişdir. Belə ki, gömrük sistemlərinin uzlaşdırılması və harmonizasiyası istiqamətində fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi 1994-cü ilin oktyabr ayında Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (ÜGT) yaranmasına gətirib çıxardı. Bununla da onun beynəlxalq hökumətlərarası bir təsisat kimi fəaliyyətə keçidi başa çatmışdır və hazırda dünyanın 170-dən çox ölkəsi ÜGT-nin üzvüdür. Onu da qeyd edək ki, ÜGT əvvəllər

Gömrük Əməkdaşlıq Şurası adlanan təşkilatın bazasında yaradılmış, təşkilatın global xarakterini və daim artan beynəlxalq əhəmiyyətini nəzərə alaraq ÜGT adlandırılmışdır.

ÜGT iştirakçı-dövlətlərin gömrük sistemlərinin uyğunluğu və həmahəngliyinin daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi, gömrük texnikası və gömrük qanunvericiliyinin inkişafı gedişində əmələ gələn problemlərin öyrənilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Təşkilatın əsas vəzifələrinə gömrük işi sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığı məsələlərinin öyrənilməsi, üzvlər üçün tövsiyələr hazırlamaq məqsədilə gömrük qayda və prosedurlarının unifikasiyası sahəsində texniki faktların və iqtisadi aspektlərin qiymətləndirilməsi, müvafiq konvensiyaların və onların əlavələrinin hazırlanması, gömrük prosedurlarına toxunan informasiyanın toplanması, üzv-dövlətlərin lazımı informasiya ilə təmin edilməsi, dövlətlər arasında gömrük məsələlərinə dair mübahisələrin həlli və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq kimi məsələlər aiddir.

Təbii ki, gömrük sistemi və gömrük qanunvericiliklərinin harmonizasiyasına, gömrük xidmətlərinin modernləşdirilməsinə kömək göstərilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. ÜGT hökumətlərarası təşkilat kimi gömrük xidmətlərinin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına çalışır və əmindir ki, gömrük işinə investisiyaların qoyulduğu beynəlxalq ticarətə investisiya qoyulduğu deməkdir. Bu isə öz növbəsində onu göstərir ki, gömrük işi problemin özü deyil, problemin həllinin bir hissəsidir. ÜGT-nin məqsədi isə dünyanın bütün ölkələrində, xüsusilə ciddi iqtisadi islahatların aparıldığı ölkələrdə müasir effektiv çoxfunksiyalı gömrük xidmətlərinin yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə yardım etməkdir. Bu məqsədin müasir mərhələdə reallaşdırılması üçün ÜGT üzvləri tərəfindən təşkilatın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən strateji plan qəbul edilmiş, gömrük islahatları və onun təkmilləşməsi proqramı təsdiq olunmuşdu. Bu Proqram öz məqsədlərini və potensial imkanların aktivləşdirilməsi, idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi, təşkilati strukturun möhkəmləndirilməsi və müasir gömrük texnologiyalarının tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirmə üsullarının daha dəqiq müəyyənləşdirməsində milli gömrük xidmətlərinə yardım göstərməyə yönəlmişdir.

Qeyd edildiyi kimi, ÜGT xarici ticarət sahəsində mövcud olan və ehtimal edilən maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlik fəaliyyət göstərir, bu istiqamətdə müəyyən sənədlər işləyib hazırlayır. O cümlədən, 2005-ci ilin iyununda ÜGT-nin Şurası tərəfindən Beynəlxalq ticarətin sadələşdirilməsi və təhlükəsizliyinin təmin olunmasının Çərçivə

Standartları qəbul olunmuşdur ki, bunun da məqsədi gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, beynəlxalq ticarət kanallarından terrorçu qrupların və cinayətkar sindikatların istifadəsinə yol verməmək və ticari-gömrük mexanizmlərini şəffaflaşdırmaq idi. Burada dünya gömrük xidmətləri tərəfindən tətbiq olunacaq sistemin əsas prinsipləri müəyyən edilmişdir. Başlıca prinsiplərə avtomatlaşdırılmış gömrük prosedurlarına keçilməsi, avtomatik qaydada əvvəlcədən informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi, nəqliyyat vasitələrinə və konteynerlərə nəzarətdə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi, o cümlədən biznes mühiti ilə əməkdaşlıq münasibətlərinin yaradılması aiddir. Bütün bunlara rəğmən, qeyd edildiyi kimi, müasir dövrdə ÜGT gömrük prosedurlarını sadələşdirən və unifikasiya edən müxtəlif tövsiyələr qəbul edir, konvensiyalar və digər sənədləri işləyib hazırlayır, mübahisə və münaqişələrin yarandığı hallarda vasitəçilik və barışdırıcı tədbirlər həyata keçirir, gömrük sahəsində əməkdaşlıq məsələlərini öyrənir, gömrük sisteminin texniki aspektlərini tədqiq edir, gömrük prosedurları haqqında informasiya yayır, digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

Qeyd edildiyi kimi, təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, dünya iqtisadiyyatında ölkələrarası qarşılıqlı asılılığın artması, global problemlərin yaranması və kəskinləşməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin məqsədyönlü şəkildə tənzimlənməsini zəruri etmişdir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşma prosesləri beynəlxalq təşkilatlar sisteminə, xüsusən global miqyaslı, ümumdünya təşkilatlarının qarşısına yeni tələblər qoyur. Əslində isə, dünya iqtisadiyyatının qloballaşma proseslərinə əhəmiyyətli, çox zaman isə müəyyənədicisi təsiri ÜGT göstərir. Bundan əlavə, gömrük xidmətlərinin tənzimlənməsində, üzv-ölkələrin gömrük siyasətinin formalaşmasında, o cümlədən gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın dərinləşməsində ÜGT mühüm rol oynayır. Ümumilikdə isə, ÜGT-nin əsas fəaliyyət istiqamətləri barədə məsələ həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan əhəmiyyətlidir.

Yuxarıda da vurğulandığı kimi, ÜGT-nin əsas fəaliyyət istiqamətləri də onun təsis aktında - GƏŞ-in yaradılması haqqında Konvensiyada müəyyən edilmişdir. Konvensiyanın preambulasına görə Konvensiyanı imzalayan dövlətlərin hökumətləri razılaşdırılmış və uyğun gömrük sistemlərinin daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi, iqtisadi və texniki amilləri nəzərə almaqla gömrük texnikası və gömrük qanunvericiliyinin inkişafı və təkmilləşməsi işində yaranan problemlərin öyrənilməsi məqsədilə Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının yaradılmasına

razılıq vermişlər. Eyni zamanda, Konvensiyanın III maddəsində təşkilatın fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir ki, buraya da gömrük əməkdaşlığına dair bütün məsələlərin öyrənilməsi, iqtisadi amilləri nəzərə almaqla gömrük sistemlərinin vahid və razılaşdırılmış dərəcəsinə nail olmaq məqsədilə gömrük sisteminin texniki aspektlərinin öyrənilməsi, təşkilatın fəaliyyəti nəticəsində bağlanmış konvensiyaların vahid təfsiri və tətbiqini təmin edən tövsiyələrin hazırlanması, konvensiya layihələrinin və onlara əlavələrin, o cümlədən müvafiq tövsiyələrin işlənib hazırlanması, konvensiyaların təfsiri və tətbiqi ilə bağlı yaranmış mübahisələrin həll olunmasından ötrü barışdırıcı tövsiyələrin işlənib hazırlanması, dövlətlərin xahişi və ya təşkilatın təşəbbüsü ilə gömrük işinə dair məlumatların və ya məsləhətlərin maraqlı dövlətlərə təqdim olunması və bununla bağlı tövsiyələrin irəli sürülməsi, gömrük tənzimlənməsi və gömrük prosedurlarına dair məlumatların yayılmasının təmin olunması, təşkilatın səlahiyyətinə dair məsələlər üzrə digər hökumətlərarası təşkilatlarla əməkdaşlıq edilməsi daxildir. Göründüyü kimi, ÜGT-nin məqsədi, fəaliyyət prinsipləri və gömrük işinin təşkilində onun rolu istiqamətində aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlinir ki, ÜGT-nin fəaliyyətinin məqsəd və istiqamətləri, kommunikasiya xarakteri və beynəlxalq siyasi, iqtisadi, ticari və maliyyə institutları, dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə münasibəti bu təşkilatı vahid nizamlanmış institusional məkanın aktiv formalaşmasına kömək edən, gömrük işinin beynəlxalq sosial institutu kimi qəbul etməyə əsas verir. Başqa sözlə desək, ÜGT həm dünyada gömrük işinin uzlaşdırılması və harmonizasiyasının təminatçısı kimi, həm də gömrük fəaliyyətinin beynəlxalq tənzimləyici subyekt kimi fəaliyyət göstərir. Tədqiqatlardan da göründüyü kimi, istər uzlaşdırılma və harmonizasiya, istər tənzimləmə sahəsində, istərsə də gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi istiqamətində ÜGT genişmiqyaslı fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan da, gələcəkdə ÜGT-nin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, ÜGT və milli dövlətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrin daha da genişləndirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sferasında müasir vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi”** adlanan ikinci fəslində gömrük sisteminin inkişaf dinamikasının müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi, Azərbaycan Respublikasının ÜGT ilə əməkdaşlığının formalaşması mərhələləri, gömrük tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir. Bu fəsilə, statistik məlumatlar əsasında gömrük sisteminin,

eləcə də xarici ticarətin mövcud vəziyyəti, inkişaf dinamikası nəzərdən keçirilmiş, müqayisəli təhlil edilmiş və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, dünya ölkələri arasında xarici ticarət əməliyyatları həyata keçirildiyi tarixdən gömrük fəaliyyəti də göstərilməkdədir. Belə ki, nəzəri yanaşmalarda da qeyd edildiyi kimi, sərbəst ticarət, yalnız nəzəri cəhətdən mümkündür, praktikada isə dövlətlər xarici ticarət əməliyyatlarını bu və ya digər üsullarla məhdudlaşdırmağa çalışırlar. Bu baxımdan da, gömrüyün tarixi xarici ticarətin meydana gəlməsi dövrünə təsadüf edir. Konkret olaraq, Azərbaycan Respublikasına gəldikdə isə, Bakı gömrüyü ilk dəfə Rusiya İmperiyası Senatının 25 yanvar 1807-ci il tarixli fərmanı ilə 1809-cu ildə təsis edilmiş və Həştərxan gömrük dairəsinin tərkibinə daxil edilmişdi. Təxminən 20-22 il sonra, yəni 31 iyul 1831-ci il tarixdən “Zaqafqaziya ölkəsində gömrük dairəsi barədə Əsasnamə”yə görə Bakı gömrüyü, Zaqafqaziya gömrük dairəsinin tabeliyinə verilmiş və 1832-ci ildən etibarən “Bakı anbar gömrükxanası” adını almışdır. 4 may 1847-ci ildən isə Bakı gömrüyü “Zaqafqaziya Karantin-Gömrük dairəsi”nin tabeliyində olan “Bakı Karantin-Gömrük idarəçiliyi”nə çevrilir. Tarixi materiallardan aydın olur ki, Qafqaz canişini tərəfindən 31 mart 1861-ci il tarixdə təsdiq edilmiş “Qafqaz və Zaqafqaziyada Karantin-gömrük hissəsinin yenidən təşkili barədə Əsasnamə”yə görə bu idarə “Bakı Karantin Gömrük kontoru”na çevrilmiş və yeni yaradılmış “Bakı Karantin-Gömrük dairəsi”nin təbəçiliyinə verilmişdir.

Beləliklə də, 1911-ci ildən 1918-ci ilə qədər Bakı Gömrüyü Senat tərəfindən 21 yanvar 1911-ci ildə təsdiq edilmiş “Rusiya Gömrük Nizamnaməsi” əsasında fəaliyyət göstərmiş, daha sonra 1918-20-ci illərdə gömrükxana Azərbaycan Demokratik Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təbəçiliyində fəaliyyət göstərən bir quruma çevrildi və onun funksiyalarında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. 1929-cu ildən gömrükxananın fəaliyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Şurasının 19 dekabr 1928-ci il tarixli müvafiq qərarı ilə tənzimlənirdi ki, burada da əsasən, sərhədi keçən sərnəşinlərin, baqajın, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin müayinəsi və onların buraxılması, xarici ticarət monopoliyası haqqında qanunun yerinə yetirilməsinə faktiki nəzarət, qaçaqmalçılığın müayinə edilməsi və tutulması, qaçaqmalçılıq barədə işlərin çözülməsi və s. məsələlər nəzərdə tutulurdu.

Araşdırmalar göstərir ki, Bakı gömrüyünün inkişafında növbəti mərhələ II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Belə ki,

məhz 1946-cı ilin əvvəlindən Bakı gömrükxanasının strukturu genişləndirildi və yeni strukturda ümumi, mühasibat, məhkəmə-müsadirə, yük, poçt-sərnişin və gəmi şöbəsi formalaşdırıldı. 1955-ci ildən isə gəmi və yük şöbələri vahid gəmi-yük şöbəsi kimi, məhkəmə-müsadirə şöbəsi isə bəzi repressiv funksiyalarını itirərək, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə qrupuna çevrildi. Sonralar 1956-88-ci illərdə də Bakı gömrükxanasının strukturunda, funksiyalarında, adında və təbəçiliyində bir sıra dəyişikliklər edildi ki, burada da başlıca məqsəd gömrük proseslərinin sadələşdirilməsi, idxal-ixrac əməliyyatlarının daha da operativləşdirilməsi idi.

1989-cu il yanvarın 27-də SSRI Nazirlər Soveti yanında Dövlət Gömrük Nəzarəti Baş İdarəsinin 17 sayılı əmri ilə Bakı gömrükxanası əsasında Azərbaycan Respublikası Gömrükxanası yaradıldı və respublikadakı digər gömrükxanalar da onun təbəçiliyinə verildi. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra isə 1992-ci ilin yanvarında ölkə başçısının müvafiq fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının gömrük xidməti də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm institutudur. Respublika icra hakimiyyəti sisteminə daxil olan gömrük xidməti Prezident və hökumət tərəfindən gömrük orqanları qarşısında qoyulan vəzifələri icra etməyə qadir olan hüquqi baza və infrastruktur təminatına malikdir. Aydın ki, gömrük xidməti iki vacib funksiyanı icra edir. Bu funksiyalara uyğun olaraq, gömrük xidmətinin dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasında rolu ildən-ilə artır və dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin, eləcə də, xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinin təmin edilməsində gömrük xidmətləri mühüm amilə çevrilir. Belə ki, statistik araşdırmalardan aydın olur ki, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində gömrük vergi və rüsumlarının xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 4,3 faiz təşkil etmişdirsə, bu rəqəm 1996-cı ildə 13,5% , 1997-ci ildə 24,8% , 2008-ci ildə 9,2% , 2011-ci ildə 7,4 % qaldırılmışdır.

1993-cü ildə 3,5 mln. manatlıq əsas vəsaiti olan Dövlət Gömrük Komitəsi hazırda 35,3 mlrd. manat dəyərində müasir avadanlıq və texniki vəsaitlərdən ibarət maddi-texniki bazaya malikdir. Nəzərə alsaq ki, gömrük iki əsas funksiyanı – büdcə gəlirlərinin artırılması və yerli sənayenin xarici rəqabətdən qorunması kimi funksiyaları yerinə yetirir, onda gömrük xidmətlərinin təkmilləşdirilməsinin büdcə gəlirlərinə təsirini aydın təsəvvür etmək olar.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri, mln. manat

Gəlirlər	İLLƏR					
	1995	2000	2008	2010	2011	2012
Cəmi gəlirlər, o cümlədən	316,9	714,6	10762,7	11403,0	15700,7	17281,5
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	22,8	94,0	627,2	590,2	715,7	813,0
Hüquqi şəxslərin gəlir vergisi	86,3	125,9	2862,3	1429,9	2134,0	2252,0
Torpaq vergisi	0,8	6,7	30,6	35,3	35,3	30,6
Əmlak vergisi	0,9	11,8	112,9	101,8	103,9	105,1
Əlavə dəyər vergisi	30,6	190,8	1910,9	2082,5	2222,7	2366,9
Aksizlər	17,7	22,4	486,9	514,9	480,2	531,5
Mədən vergisi	-	50,4	147,7	130,1	129,8	125,8
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	8,9	63,4	449,7	291,8	433,1	592,5
Digər vergilər	128,2	31,3	96,8	90,3	140,6	157,6
Sair daxilolmalar	20,7	117,9	4037,7	6136,2	9305,4	10306,5

Mənbə: Az.stat.göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, büdcə gəlirləri 1995-2000 və 2000-2012-ci illər ərzində, müvafiq olaraq, 2,5 və 16,0 dəfə artmışdır. Eyni zamanda, gömrük vergiləri, yəni xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar daxilolmalar büdcə gəlirlərinin, 1995-ci ildə 2,8%-ni, 2000-ci ildə 8,9%-ni, 2005-ci ildə 10,0%-ni, 2012-ci ildə isə 2,6%-ni təşkil etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, 1995-2000 və 2000-2008-ci illər ərzində xarici iqtisadi fəaliyyətlə daxilolmalar, uyğun olaraq, 7,0 və 7,1 dəfə artmış, 2008-2012-ci illərdə isə 1,5 dəfə azalmışdır.

Təbii ki, gömrük sisteminin inkişafının mühüm göstəricilərindən biri də xarici ticarətdə əldə edilən dinamikaadır. Statistik məlumatlara əsasən, son illər ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət sahəsində əldə olunmuş dinamikanı aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi

İllər	mln. ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən %-lə		
	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac	Saldo	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac
1991	4002,2	1881,2	2121,0	239,8	-	-	-
1992	2423,8	939,8	1 484,0	544,2	60,6	50,0	70,0
1993	1353,5	628,8	724,7	95,9	55,8	66,9	48,8
1994	1430,6	777,9	652,7	-125,2	105,7	123,7	90,1
1995	1304,9	667,7	637,2	-30,5	91,2	85,8	97,6
1996	1591,9	960,6	631,3	-329,3	122,0	143,9	99,1
1997	1575,7	794,4	781,3	-13,1	99,0	82,7	123,8
1998	1682,6	1076,5	606,1	-470,4	106,8	135,5	77,6
1999	1965,6	1035,9	929,7	-106,2	116,8	96,2	153,4
2000	2917,3	1172,1	1745,2	573,1	148,4	113,1	187,7
2001	3745,3	1431,1	2314,2	883,1	128,4	122,1	132,6
2002	3832,9	1665,5	2167,4	501,9	102,3	116,4	93,7
2003	5216,6	2626,2	2590,4	-35,8	136,1	157,7	119,5
2004	7131,4	3515,9	3615,5	99,6	136,7	133,9	139,6
2005	8558,4	4211,2	4347,2	136,0	120,0	119,8	120,2
2006	11638,9	5266,7	6372,2	1105,5	136,0	125,1	146,6
2007	11771,7	5713,5	6058,2	344,7	101,1	108,5	95,1
2008	54926,0	7170,0	47756,0	40586,0	466,6	125,5	788,3
2009	20824,5	6123,1	14701,4	8578,3	37,9	85,4	30,8
2010	27960,8	6600,6	21360,2	14759,6	134,3	107,8	145,3
2011	36326,9	9756,0	26570,9	16814,9	103,9	145,3	88,7
2012	33560,9	9652,9	23908,0	14255,1	89,3	96,9	86,2

Mənbə: http://www.azstat.org/statinfo/consumermarket/az/xar_t.shtml

Cədvəldən göründüyü kimi, müstəqillik illərində, yəni 1991-2012-ci illərdə xarici ticarət dövriyyəsi 7 dəfə, o cümlədən, bu müddətdə idxal 3,5 dəfə, ixrac isə 10,1 dəfə artmışdır. Əgər 1991-ci ildə xarici ticarətdə saldo müsbət 239,8 milyon dollar olmuşdursa, 2010-cu ildə bu göstərici 14759,6 milyon dollar və ya 1991-ci il səviyyəsindən 61,5 dəfə çox olmuşdur. Cədvəldə verilmiş bütün göstəricilər üzrə müsbət dinamika 2008-ci ilə qədər davam etmiş, 2008-2012-ci illərdə isə azalma meyli müşahidə edilmişdir. Bu isə, dünyada baş vermiş qlobal iqtisadi böhranla əlaqədar olmuşdur. Belə ki, istər neft və neft məhsullarının qiymətində müşahidə edilən enmələr, istərsə də dünya ticarətində baş verən ciddi struktur və həcm dəyişiklikləri, qlobal məkana sürətlə

inteqrasiya olunan Azərbaycan Respublikasında da xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxil olan gəlirlərin həcmində azalmaya səbəb olmuşdur.

Gömrük sisteminin inkişafı istiqamətində atılan ardıcıl addımların nəticəsidir ki, artıq ölkəmizdə 20-dən çox məntəqədə gömrük xidmətləri göstərilir. Hər bir məntəqə özünəməxsus əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, hər biri, həm də gömrük xidmətlərinin funksiyalarının həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. Bütün bunları, statistik məlumatlardan da görmək mümkündür.

Cədvəl 3

Gömrük idarələri üzrə idxalın dinamikası, mln. manat

Gömrük İdarələri	2006	2007	2008	2009	2010
Cəmi, o cümlədən	5266743,7	5713525,3	7169980,9	6127016,2	6600611,6
Aksiz G/İ	101046,5	181813,8	203357,8	219967,5	219797,6
Astara Gömrük İdarəsi	33946,2	20844,0	28254,1	30144,4	40984,2
Avtonəqliyyat G/İ	402884,5	725677,5	1008292,6	533379,1	504198,3
Bakı Baş G/İ	2631144,3	2768313,3	3662358,1	3085460,8	3706283,5
Balakən G/İ	4268,2	6633,8	21579,4	5747,4	5591,1
Biləsuvar G/İ	20016,7	14786,6	24868,3	5372,5	6557,5
Culfa G/İ	5662,8	209,0	474,2	297,0	106,2
Enerji G/İ	581968,5	130482,3	106609,6	58539,8	44144,5
Gəncə G/İ	144468,1	161549,1	203375,6	69184,6	127161,3
H/ nəql.-da Baş G/İ	675220,9	869003,3	904460,9	1047448,9	822060,3
Xaçmaz G/İ	48647,8	56375,0	83808,6	44436,9	82581,6
Xudafərin G/İ	75709,1	133922,0	108070,4	111602,8	180913,0
Naxçıvan beyn. H/Limanı G/İ	499,1	664,3	2974,4	11765,8	841,6
Naxçıvan şəhər G/İ	66265,2	61355,9	43934,1	84195,4	37799,9
Sədərək G/İ	14246,7	4135,2	12650,0	6754,5	168,8
Sumqayıt G/İ	287569,2	378395,5	510121,8	459880,3	574479,6
Şah taxtlı G/İ	-	-	34,3	174,0	833,0
Şirvan Gömrük G/İ	104016,8	116367,4	137969,6	241837,6	154005,5
Tövuz G/İ	27869,2	30019,0	8373,0	5850,7	6810,9
Yevlax G/İ	41293,9	53014,3	98414,1	104976,2	85293,2

Mənbə: “Azərbaycanın xarici ticarəti”, Bakı, Səda, 2011, səh. 42.

Göründüyü kimi, idxal proseslərində hər bir gömrük idarəsinin öz xüsusi çəkisi vardır ki, burada da, 2010-cu ilin məlumatlarına görə 56,2% payla Bakı Baş Gömrük İdarəsi, 12,5% payla Hava nəqliyyatında Baş Gömrük İdarəsi, 8,7% payla Sumqayıt, 7,6% payla Avtonəqliyyat və s. gömrük idarələri aparıcı istiqamətlərdir. Bu sahədə

ən az xüsusi çəkiyə isə Naxçıvan beynəlxalq hava limanı, Balakən, Biləsuvar, Sədərək, Tovuz və s. Gömrük İdarələri malikdir.

Araşdırmalar göstərir ki, gömrük sisteminə daxil olan hər bir qurum, ümumilikdə gömrük funksiyalarının reallaşmasına xidmət edir. Eyni zamanda, hər bir strukturun özünəməxsus fəaliyyət istiqamətləri də mövcuddur. Məsələn, mərkəzi aparat, əsasən, operativ tədbirləri həyata keçirir, gömrük sisteminin işləmə mexanizmini yaradır, müvafiq normativ-hüquqi aktların hazırlanmasını təmin edir, məlumatların yığılması və təhlili, idarəetmə qərarların mərhələlərin hazırlanması və yerli gömrük orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təşkil edir. O cümlədən, ayrı-ayrı idarə və şöbələr gömrük xidmətinin mərkəzi orqanı səviyyəsində qərarlar qəbul edilməsini təmin edir və bu qərarların yerlərdə icrasını təşkil edir. Ümumilikdə isə, struktur bölmələrin iş prinsipinin əsasını funksional fəaliyyət təşkil edir, yəni hər bir idarənin və şöbənin fəaliyyəti gömrük funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi güdür.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişaf dinamikasına nəzər saldıqda aydın olur ki, müstəqilliyin əsas göstəricilərindən biri olan gömrük sistemi, müasir dövrdə həm ölkənin xarici bazarlarla əlaqələrini səmərəli şəkildə tənzimləyir, həm də milli istehsal sahələrini haqsız rəqabətdən etibarlı şəkildə qoruyur. Tədqiqatlar bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, gömrük sistemi müstəqillik illərində istər normativ-hüquqi baza baxımından, istər sərhəd-gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi baxımından, istərsə də xarici iqtisadi əlaqələrdən dövlət büdcəsinə daxilolmaların artımı baxımından ciddi irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, müşahidələr göstərir ki, gömrük sisteminə daxil olan strukturların əksəriyyəti texniki-texnoloji baxımdan müasir avadanlıqlarla yüksək səviyyədə təmin edilsə də, müəyyən gömrük idarələrində bu, hələlik tələbata uyğun deyildir. Bu isə, gömrük idarələri arasında əməliyyatların həcminə görə ciddi fərqlərin olmasının başlıca səbəblərindən biri kimi qəbul edilə bilər. Bu baxımdan da, qarşıda duran başlıca vəzifələrdən biri də infrastruktur və kadr təminatını təkmilləşdirməklə yanaşı, davamlı olaraq texniki-texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə prosedurların sadələşdirilməsidir.

Qeyd edildiyi kimi, dünya iqtisadiyyatının qloballaşma proseslərinə əhəmiyyətli və çox zaman isə müəyyənəddici təsir göstərən beynəlxalq təşkilatlardan biri də Ümumdünya Gömrük Təşkilatıdır (ÜGT). Bundan əlavə, gömrük xidmətlərinin tənzimlənməsində, üzv-ölkələrin gömrük siyasətinin formalaşmasında, o cümlədən gömrük işi sahəsində beynəlxalq

xalq əməkdaşlığın dərinləşməsində ÜGT olduqca mühüm rol oynayır. Müasir dünya iqtisadiyyatının inkişafında ÜGT-nin əhəmiyyətini başa düşmək üçün onun beynəlxalq sistemdə yeri məsələsinin nəzərdən keçirilməsi məqsədə müvafiqdir. Ona görə ki, bu, həm də ayrı-ayrı ölkələrin qlobal iqtisadi məkana çıxışına təsir edir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının qlobal məkana çıxışında ÜGT xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təbii ki, məhz bu səbəbdən də, ÜGT ilə əməkdaşlığın formalaşma dinamikasına və inkişaf imkanlarına nəzər salmaq xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Ayındır ki, beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələrinin və bütövlükdə bütün sistemin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərməkdədirlər. Bütün bunlar isə, Gömrük Əməkdaşlığı Şurası kimi dövlətlərin suverenlik və bərabərlik prinsipi əsasında yaradılmış ÜGT üçün də xarakterikdir. Bu, öz əksini Təşkilatın üzv-dövlətlərinin bərabər hüquqlarına, onların səslərinin ədalətli və bərabər bölüşdürülməsinə toxunan ÜGT-nin təsis aktının ayrı-ayrı müddəalarında da tapmışdır. ÜGT 15 dekabr 1950-ci il tarixli Konvensiya ilə, Gömrük Əməkdaşlığı Şurası kimi, beynəlxalq müqavilə əsasında yaradılmışdır. Konvensiyaya görə, dövlətlər uyğun gömrük sistemlərinin daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi, iqtisadi və texniki amilləri nəzərə almaqla gömrük texnikası və gömrük qanunvericiliyinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi işində yaranan problemlərin öyrənilməsi və aradan qaldırılması sahələrində birgə əməkdaşlıq edirlər. Praktikada isə, istənilən beynəlxalq təşkilat əməkdaşlığı reallaşdırmaq və beynəlxalq münasibətlərin bu və ya digər sahəsində dövlətlərin fəaliyyətini koordinasiya etməkdən ötrü yaradılır. Bu mənada, dünyaya integrasiya, qlobal iqtisadi məkanda cərəyan edən proseslərdə iştirak, idxal-ixrac proseslərində aktiv iştirak etmə və s. kimi istiqamətlərdə ölkəmizin fəaliyyətini koordinasiya edən təşkilatlardan biri də ÜGT-dir. Eyni zamanda, ÜGT ilə əməkdaşlıq həm də milli gömrük sisteminin inkişafında, müasir tələbata uyğunlaşdırılmasında, dünyada baş verən yeniliklərə uyğun təkmilləşdirilməsində də xüsusi rol oynamaqdadır.

Araşdırmalar göstərir ki, ÜGT ilə əməkdaşlıq müxtəlif mərhələləri əhatə edir və eləcə də müxtəlif dövrlərdə qəbul edilmiş sənədlər əsasında formalaşır. Bu baxımdan da, Azərbaycan-ÜGT arasında əməkdaşlığın mühüm mərhələlərindən biri də Norveçin Bergen şəhərində 2009-cu il may ayının 18-19-da keçirilmiş Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Avropa Regionu Gömrük Xidməti rəhbərlərinin konfransı olmuşdur. Avropa İttifaqından və 44 ölkədən olan nümayəndə heyətinin

iştirak etdiyi konfransda, digər məsələlərlə yanaşı, “ÜGT-nin XXI əsrdə gömrük strategiyası” da müzakirə edilmişdir. O cümlədən, sonralar da iki və çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafı istiqamətində bir neçə mühüm sənəd imzalanmışdır ki, tədqiqat zamanı da bu sənədlərin bir neçəsi nəzərdən keçirilmişdir.

Ümumilikdə isə, müasir dövrdə xarici bazarlara çıxış, rəqabət qabiliyyətli milli istehsalat malik olmaq, qlobal məkanla cərəyan edən sosial-iqtisadi proseslərdə fəal iştirak, beynəlxalq layihə və tədbirlərin təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmaq kimi məsələlər hər bir müstəqil dövlətin dinamik inkişafının, iqtisadi təhlükəsizliyinin və müstəqil dövlət kimi mövcudluğunun vacib və zəruri şərtlərindən hesab edilir. Eyni zamanda, xarici bazara rəqabət qabiliyyətli milli məhsullarla çıxışla yanaşı, xüsusi əhəmiyyətə malik məsələlərdən biri də daxili bazarın və milli sənayenin kəskin rəqabət mübarizəsindən qorunmasıdır. Bu baxımdan da, ölkələrin normal yaşayışında xarici iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin səmərəli şəkildə tənzimlənməsi olduqca aktual məsələdir. Bu baxımdan da bu fəsilə tənzimləmənin mövcud durumu nəzərdən keçirilmiş, təhlil olunmuş, müvafiq təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin **“Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında ÜGT ilə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf istiqamətləri”** adlanan üçüncü fəsilə gömrük fəaliyyətinin təşkilinə dair normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və gömrük işi sferasında fəaliyyətin ÜGT tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələləri ÜGT ilə beynəlxalq əməkdaşlığın əsas inkişaf istiqamətləri kimi tədqiq edilmiş, müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmış, nəzəri-praktiki cəhətdən əhəmiyyətli olan mühüm nəticələr əldə edilmiş, müəyyən təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır. Ümumilikdə, isə, müasir dövrümüzdə sürətlə cərəyan edən qloballaşma və integrasiya prosesləri hər bir milli təsərrüfatın inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşdırılması və rolunu, bir zərurətə çevirmişdir. Bu baxımdan da, istər ümumilikdə milli təsərrüfatın, istərsə də onun ayrı-ayrı sahələrinin qlobal məkana yaxından integrasiya etməsi, müvafiq istiqamətlərdə əməkdaşlığın formalaşdırılması, eləcə də davamlı və qarşılıqlı olaraq təkmilləşdirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ayındır ki, xarici iqtisadi əlaqələrin və əməkdaşlığın formalaşdırılmasında aparıcı mövqe gömrük fəaliyyətinə məxsusdur. Gömrük sistemi milli sənayeni xarici rəqabətdən qorumaqla yanaşı, həm də milli istehsalın xarici bazarlara çıxışını təmin edir. Bütün bunların səmərəli

təşkili üçün milli gömrük sistemlərinin ÜGT ilə yaxından əməkdaşlıq etməsi, iki və çoxtərəfli qarşılıqlı münasibətlərin genişləndirilməsi və gücləndirilməsi müasir dövrümüzün başlıca tələblərindən biridir. Gömrük fəaliyyəti sahəsində ÜGT və Azərbaycan arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə dair aparılan araşdırmalardan aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- Gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq (beynəlxalq gömrük əməkdaşlığı) ümumilikdə dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığının mühüm istiqaməti olub şəxslər tərəfindən əmtəə və nəqliyyat vasitələrinin dövlətlərin gömrük sərhədi vasitəsilə daşınması ilə bağlı cəhdlərin birgə əlaqələndirilməsindən ibarətdir;

- Gömrük işi üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq ÜGT-nin fəaliyyəti əsasında üzv-dövlətlərin gömrük münasibətlərinin vahid hüquqi tənzimlənməsi yolu ilə beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, sərhəd-buraxılış proseslərinin sadələşdirilməsinə yönəlmişdir;

- ÜGT-nin qloballaşma şəraitində əsas prioritet fəaliyyəti gömrük maneələrini dəf etmək yolu ilə gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və optimallaşdırılması əsasında dünya ticarətinin inkişaf etdirilməsi, gömrük məqsədilə malların kodlaşdırılma və təsnifat sisteminin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir;

- ÜGT-nin gömrük işi sahəsində milli sistemlərin uzlaşdırılması üzrə fəaliyyətinin üç əsas istiqaməti vardır: 1) gömrük məqsədilə malların kodlaşdırılması və təsnifatı sferasında sistemlərin uzlaşdırılması; 2) malların gömrük qiymətləndirilməsi sferasında sistemlərin uzlaşdırılması; 3) gömrük prosedurları sferasında unifikasiya və harmonizasiya. Bütün bunları nəzərə alaraq, milli gömrük sistemlərinin də fəaliyyəti bu məqsədlərlə uzlaşdırılmalıdır;

- ÜGT-nin fəaliyyəti bir çox beynəlxalq təşkilatlar, xüsusən ÜTT ilə sıx əməkdaşlıq çərçivəsində davam edir. Bu mənada ÜGT-nin əsas fəaliyyət istiqaməti gömrük qiymətləndirilməsi problemi üzrə texniki funksiyaların ÜTT üçün yerinə yetirilməsindən ibarətdir;

- ÜGT çərçivəsində gömrük prosedurları müqavilə mexanizmi əsasında reallaşır və beynəlxalq gömrük konvensiyalarının işlənilib hazırlanması hüquqi sistemlərin unifikasiyası və harmonizasiyasına xidmət edir. Eyni zamanda, bu həm də, müvafiq beynəlxalq-hüquqi bazanın təkmilləşməsinə də kömək edir;

- Gömrük işi sahəsində yaranan bütün problemlər, beynəlxalq normaların mənbəyi kimi, beynəlxalq gömrük konvensiyalarının tələb-

lərinə uyğun, ÜGT strukturunda xüsusi komitələrin yaradılması əsasında ÜGT-yə üzv dövlətlərin razılaşdırılmış maraqları çərçivəsində öz həllini tapmalıdır. Məhz bu səbəbdən də, ÜGT çərçivəsində işlənilib hazırlanmış beynəlxalq gömrük konvensiyalarının, üzv dövlətlərin maraqları və beynəlxalq ticarətin inkişaf meylləri nəzərə alınaraq, davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi zəruridir;

- Aydın ki, ÜGT çərçivəsində vahid tənzimlənmə əsasında gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi dünya ticarətinin asanlaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edəcəkdir. Belə ki, beynəlxalq ticarətin gömrük aspektləri onun effektiv inkişafı üçün böyük məna kəsb edir. Bunlar olmadan nə beynəlxalq ticarətin özü, nə də dövlətlər və beynəlxalq birlik tərəfindən onun tənzimlənməsi mümkün deyildir. Bundan əlavə, dövlətlərin gömrük işi sahəsində qarşılıqlı münasibətləri iqtisadiyyat sahəsində onların suverenliyinə toxunmur. Belə ki, gömrük məsələləri texniki xarakter daşıyaraq, xarici ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin reallaşmasına xidmət edir, lakin dövlətlərin tarif və qeyri-tarif siyasətinə təsir etmir. Buna görə də beynəlxalq ticarətin inkişafının asanlaşdırılması və stimullaşdırılması üçün gömrük məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsinin sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması zəruri məsələlərdən biridir;

- Gömrük işi sahəsində ÜGT çərçivəsində sistemlərin unifikasiya və harmonizasiyası beynəlxalq gömrük əməkdaşlığı sferasında müəkkəb məsələlərdən biri olmaqla gömrük işi sahəsində əməkdaşlığın qarşılıqlı səmərəli əsaslarının yaradılmasına yönəlmişdir. Gömrük işi sahəsində ÜGT-nin fəaliyyətinə əsaslanaraq qarşıda duran başlıca vəzifə, ÜGT normaları ilə ÜGT-nin beynəlxalq aktlarının daha sıx uyğunlaşdırılmasından ibarətdir;

- Qlobal iqtisadi məkana sürətlə inteqrasiya olunan Azərbaycan Respublikası üçün gömrük işi sahəsində beynəlxalq aktların nəzərə alınması ticarətin sadələşdirilməsi, iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, beynəlxalq bazara sürətli çıxış və s. səbəblərdən zəruridir. Digər tərəfdən, ÜGT çərçivəsində işlənilib hazırlanmış əsas norma və prinsiplərin müxtəlif dövlətlərin gömrük xidmətlərinin qabaqcıl dünya təcrübəsini əks etdirməsi ölkəmiz üçün də xarakterikdir;

- Azərbaycan Respublikasının müasir gömrük qanunvericiliyi özünün təyinatına görə əsasən milli iqtisadi təhlükəsizliyin təminatına yönəlsə də, onun gələcək liberallaşma istiqamətində dəyişikliyə uğraması qaçılmazdır. Ümumilikdə isə, milli gömrük sistemi qarşısında

dayanan başlıca vəzifə “proteksionizm” və “liberallıq” arasında əl-verişli səviyyəni formalaşdırmaqdır;

- Milli gömrük sisteminin və dövlətin gömrük siyasətinin digər dövlətlərin gömrük siyasəti və beynəlxalq sənədlərin tələbləri ilə uzlaşdırılmasının ən səmərəli variantı ÜGT-nin norma və standartlarına birbaşa istinadla mümkün ola bilər;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyində ifadə edilən gömrük rejimləri ilə beynəlxalq müqavilə normalarının müqayisəli təhlili belə bir nəticəyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili qanunvericiliyi, ilk növbədə, struktur baxımından onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən fərqli sistemə malikdir. Eyni zamanda, məzmunca ümumi tənzimətlər elementləri də mövcuddur. Buna baxmayaraq, hesab edirik ki, tənzimləmədə unifikasiyanı və harmonizasiyanı təmin etmək məqsədilə gömrük qanunvericiliyində beynəlxalq müqavilələrin mənbə kimi ifadə edilməsi məqsədəuyğun olardı;

- Milli qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə beynəlxalq ticarət əməliyyatları iştirakçılarının beynəlxalq müqavilə normalarından birbaşa istifadə imkanlarının təmin edilməsi sərhəd-gömrük proseslərinin sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılması baxımından zəruridir.

Dissertasiya **işinin əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş** aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının əsas fəaliyyət istiqamətləri”. “Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri” elmi-analitik və praktik jurnal, Bakı, 2009, №2(18), səh. 314-321;

2. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının normayaradıcılıq fəaliyyəti və beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsi”. Bakı Universitetinin xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, səh.116-124;

3. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının gömrük işi sahəsində milli hüquq sistemlərinin uzlaşdırılması üzrə fəaliyyəti”. BDU-nun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Humanitar elmlər seriyası, Bakı, 2007, səh. 309-310;

4. “Gömrük rejimlərinin anlayışı və təsnifatı”. “Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri” elmi-analitik və praktik jurnal, Bakı, 2010, №1(21), səh. 146-151;

5. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının strukturu”. “Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri” elmi-analitik və praktik jurnal, Bakı, 2010, №2(22), səh. 203-206;

6. “Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin təşkili”. “Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri” elmi-analitik və praktik jurnal, Bakı, 2010, №3(23), səh. 138-142;

7. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatı normalarının ümumi təsnifatı”. “Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri” elmi-analitik və praktik jurnal, Bakı, 2011, №1(25), səh. 164-169;

8. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının beynəlxalq subyektliliyi”. AMEA-nın məruzələri, LXVII cild, №1, Bakı, 2011, səh.165-173;

9. “Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında qanunvericilik sistemi və beynəlxalq əməkdaşlığın əsas istiqamətləri”. AMEA-nın məruzələri, LXVII cild, №2, Bakı, 2011, səh.118-128;

10. “Ümumdünya Gömrük Təşkilatının gömrük sistemlərinin uzlaşdırılması üzrə fəaliyyəti”. “Dirçəliş”, çapdadır;

11. «Процесс создания, история развития, основные цели и задачи Всемирной Таможенной Организации». Стратегия развития Украины. Экономика, Социология, Право, 2011, №1, стр.192-196;

12. Azərbaycan Respublikasında gömrük tənzimləməsinin müasir vəziyyəti. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi əsərləri, 2014, №1,0,5 ç.v.

**Основные направления и тенденции развития
сотрудничества Азербайджанской Республики с ВТО в
сфере таможенного дела**

Резюме

Работа состоит из введения, 3-х глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность этой проблемы, уровень изученности проблемы, цель и задачи исследования, его теоретические и методологические основы, практическая значимость и научная новизна.

В первой главе рассматриваются теоретические вопросы организации таможенной деятельности, таможенная система и деятельность таможенных режимов, раскрыта цель и принципы ВТО..

Во второй главе «Анализ и оценка современного состояния таможенного дела в Азербайджанской Республике» анализированы темпы развития таможенной системы Азербайджана, рассмотрены этапы формирования сотрудничества Азербайджанской Республики с ВТО, а также достигнутые в этом направлении результаты.

В третьей главе «Направления развития сотрудничества Азербайджанской Республики с ВТО с таможенной сфере» рассматриваются вопросы совершенствования нормативно-правовой базы таможенной деятельности, а также пути адаптации деятельности таможенной сферы к требованиям ВТО

В конце автор обобщая полученные результаты, выдвигает научно обоснованные предложения.

Important trends of development of cooperation between Azerbaijan and the WTO in the customs sphere

Summary

The work consists of an introduction, 3 chapters, conclusions and bibliography.

In the introduction the urgency of this problem, level of study the problem, the purpose and objectives of the study, its theoretical and methodological foundations, practical knowledge relevance and scientific innovation.

The first chapter discusses the organization theoretically customs, the customs system and operation of customs regimes, revealed the purpose and principles of the WTO .

In the second chapter, "Analysis and evaluation of the current state of customs in Azerbaijan Republic" analyzed the pace of development Azerbaijan's customs system, examines the stages of formation of cooperation between Azerbaijan and the WTO, as well as the achieved results in this direction.

In the third chapter "Current Trends cooperation between Azerbaijan Republic with the WTO customs area" addresses the improvement of the legal framework of the customs activity, as well as ways to adapt the scope of customs to the WTO requirements .

Finally, the author summarizing Results obtained nominate nouchno reasonable proposals.

AMEA-nın mətbəəsində çap olunub
Tiraj-100

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ**

На правах рукописи

ВУГАР РАГИМ ОГЛЫ АЛИЕВ

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ
РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ С ВТО
В СФЕРЕ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА**

Специальность: 5308.01- Общая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике

Баку – 2014